
ВАСИЛЬКЕВИЧ Я.З.,
кандидат психологічних наук,
доцент, докторант кафедри
соціальної психології та
психотерапії, Національний
педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ БАТЬКІВ НА РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ ДІТЕЙ

У статті подано результати дослідження особливостей зв'язку сімейного мікросередовища з розвитком креативності дітей. Виявлено, що підгрупи дошкільників з різним рівнем креативності значуще відрізняються за окремими чинниками виховного впливу з категорії «Підтримка самовираження дитини». Чинники з категорій «Заохочення спілкування та взаємодії», «Заохочення дослідницької діяльності» та «Залученість дорослого» не здійснюють значущого впливу на розвиток і прояв креативності дошкільників.

Ключові слова: креативність, тестова та експертна оцінка креативності, соціальне середовище, чинники виховного впливу.

В статье представлены результаты исследования особенностей связи семейной микросреды с развитием креативности детей. Выявлено, что подгруппы дошкольников с разным уровнем креативности значимо отличаются по отдельным факторам воспитательного воздействия из категории «Поддержка самовыражения ребенка». Факторы из категорий «Поощрение общения и взаимодействия», «Поощрение исследовательской деятельности», «Вовлеченность взрослого» не оказывают значимого влияния на развитие и проявление креативности дошкольников.

Ключевые слова: креативность, тестовая и экспертная оценка креативности, социальная среда, факторы воспитательного воздействия.

In the article the results of research of features of connection of domestic microenvironment with development of creativity of children are given. It is discovered that sub-groups of children under school age with the different level of creativity meaningful differ after the separate factors of an educate influence from a category «Support of self-expression of child». Factors from the categories of «Encouragement of intercourse and cooperation», «Encouragement of research activity», and «Enlisted of an adult» do not carry out of meaningful influence on development and display of creativity of children under school age. The factors of influence of adults on the self-appraisal of child, satisfaction of necessities and desires of child, grant the child of choice and independence, permission of emotional self-expression of child, assist development of creativity, and the factors of presence of requirements, prohibitions of conduct and punishments of child, are braked by development and display of creativity of the children of under school age. It means that the higher level of creativity is demonstrated by those children, their self-appraisal is supported in the family of which, their necessities are satisfied, a choice is given and independence is encouraged, an emotional self-expression at the low level of requirements, prohibitions of conduct and punishments, at guilt and misconducts is allowed.

Key words: *creativity, test and expert estimation of creativity, social environment, factors of an educate influence.*

Постановка проблеми. Проблема обумовленості творчих здібностей дітей сімейним мікросередовищем особливо важлива для дошкільного віку, оскільки реалізація креативності в ранньому віці найбільше залежить від умов середовища. Дослідницький підхід до аналізу проблеми детермінації творчих здібностей середовищем полягає у вивченні впливу природного або спеціально створеного соціального середовища на різні показники креативності.

Внесок середовища в розвиток інтелектуальних і творчих здібностей безсумнівний. Соціальне середовище може або перешкоджати, або сприяти розвитку інтелекту та креативності. Виявлено, що креативність, як загальна творча здібність, більшою мірою залежить від сімейного середовища, ніж загальний інтелект. Рівень розвитку

вербальної та невербальної креативності залежить від ширини кола спілкування та наявності в сім'ї демократичного стилю виховання.

Актуальним на сьогодні залишається дослідження особливостей дії чинників виховного впливу, як аспекту соціального середовища, на розвиток творчих здібностей дітей. Потреба в проведенні подібних досліджень висока, оскільки саме сім'я є тим мікросередовищем, яке створює вельми різноманітні умови для когнітивного розвитку дитини.

Вітчизняні та зарубіжні фахівці, які працюють в рамках «програми» середовища, здобули значний дослідницький матеріал у вивченні впливу природного або спеціально змодельованого соціального мікросередовища на здібності. Отримані результати дослідження впливу сімейного мікросередовища на здібності: емоційні сто-

сунки та способи взаємодії членів сім'ї здійснюють суттєвий вплив на розвиток інтелекту і креативності дітей (Дружинін В. М., Тихомирова Т. М., Ушаков Д. В.). Зарубіжні дослідження впливу сім'ї на креативність дитини, як вважає Т. Любарт, в основному зосереджені на вивченні типів структурування сімейного середовища та стилів батьківського виховання. Результати, отримані в цих дослідженнях, порізно трактують умови, що сприяють розвитку креативності. Разом з тим систематизація дослідницьких результатів і теоретичний аналіз проблеми утруднений через різноманітність і неоднорідність застосованих підходів і емпіричних методів.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз основних дослідницьких підходів до вивчення сімейного середовища та його зв'язку з когнітивним розвитком дитини показав, що сім'я для дитини старшого дошкільного віку в більшості випадків – первинний і основний компонент середовища, в якому безпосередньо складаються умови її фізичного, психічного, емоційного та інтелектуального розвитку.

За інвестиційною теорією [3], середовище є одним із шести специфічних джерел творчості. Р. Стернберг вважає необхідним для розвитку креативності таке оточуюче середовище, яке підтримує та винагороджує творчі ідеї. Він підкреслює, що можна мати всі необхідні внутрішні ресурси для творчого мислення, проте без підтримки середовища творчі здібності можуть так ніколи і не проявитися.

Дж. Фрімен [8] стверджує, що в дійсності батьки більш ефективно, ніж учителі вирішують чимало завдань, пов'язаних із підтримкою таланту. Без такої підтримки були б неможливими ті тисячі годин навчання та практики, які необхідні для того, щоб відбувся розвиток здібностей до рівня визнаної досконалості.

Т. Любарт [2] виділяє дві концепції впливу сімейного середовища на роз-

виток творчих здібностей. Вони порізно трактують умови, що сприяють розвитку креативності. Перше припущення полягає в тому, що сімейне середовище стимулює креативність, якщо воно містить перешкоди для дитини. Стверджується, що обмеження середовища необхідні для розвитку креативності; дитина повинна навчитися долати труднощі і бути незалежною. Деякі дослідження дійсно показують, що люди з високою креативністю часто походять із неблагополучних сімей або з сімей із недостатньою емоційною підтримкою.

Протилежна точка зору належить К. Роджерсу [10]. Він припускає, що сімейне середовище повинне надавати дитині психологічну підтримку, сприяти її розвитку та не проявляти по відношенню до неї надмірної критичності. На думку автора, створення умов психологічної захищеності та свободи максимально збільшує ймовірність прояву творчості.

Психологічна безпека може бути досягнута за рахунок наступних пов'язаних з нею процесів.

1. Визнання безумовної цінності індивіда.

Батьки, створюючи умови для розвитку, сприяють творчості, якщо відчують, що їхня дитина цінна сама собою у всіх своїх проявах, незалежно від її стану та поведінки. Таке ставлення можливе лише тоді, коли батьки відчують потенційні можливості дитини та вірять у неї без всяких умов, незалежно від її стану в даний момент.

При такому ставленні дитина почуває себе в безпеці. Вона розуміє, що може бути сама собою. У неї немає потреби бути ригідною, вона може спробувати проявити себе нестандартно, по-новому. Тобто, вона рухається до творчості.

2. Створення обстановки, в якій відсутнє зовнішнє оцінювання.

Якщо не судити про дитину з точки зору своєї власної системи цінностей, то це сприяє творчості. Дитина відчуває своє звільнення в атмосфері, де

немає зовнішнього оцінювання. Оцінювання завжди сприймається як загроза, завжди приводить до потреби в захисній реакції. Але якщо судження на основі зовнішніх мірок відсутні, то дитина може бути більш відкрита своєму досвіду, може більш явно і визначено визнавати свої симпатії та антипатії, природу явищ і свою реакцію на них. Дитина починає розуміти, що джерело оцінювання – всередині неї, тому йде до творчості.

3. Розуміти співпереживаючи.

Справжня безпека – це коли дитину розуміють співпереживаючи, коли входять у її внутрішній світ, бачать його очима дитини, і при цьому все-таки приймають її. У такій обстановці в стосунках зі світом дитина може дозволити собі проявити своє справжнє «Я» та виразити його в різноманітних нових творіннях. Це основний фактор, який сприяє творчості.

Окрім психологічної безпеки, другою умовою, що сприяє творчості, є *психологічна свобода*. К. Роджерс вважає, що творчість розвивається, якщо батьки надають дитині повну свободу символічного вираження. Це означає для дитини повну свободу виражати найпотаємніше у своїх думках, почуттях і станах. Це сприяє відкритості, а також химерному і несподіваному поєднанню образів, понять і значень, що є частиною творчості. К. Роджерс відмічає, що йдеться про повну свободу вираження за допомогою символів. Саме символічне вираження вивільняє індивіда, сприяє розвитку надійного внутрішнього джерела оцінок і внаслідок цього призводить до створення внутрішніх умов для творчості.

Підтверджують гіпотезу К. Роджерса результати досліджень Д. М. Харрінгтона, Дж. Блока і Дж.Г. Блока [2]. Вони за допомогою завдань на дивергентне мислення вивчали, як взаємодії батьків із дітьми впливають на креативність дитини.

Д. Фуллер і У. Томсон у ході досліджень сформулювали наступні висновки про вплив соціального мікросере-

довища на інтелект дітей [4]:

1. Вирішальну роль має спілкування батьків з дитиною, його тривалість.

2. У ході соціалізації дитина освоює нові ролі, при ідентифікації себе з батьком чи матір'ю (відповідно своєї статі) дитина опановує способи поведінки батьків.

3. Інтелект дитини залежить від кількості дітей в сім'ї.

Питання про якість впливу батьківського ставлення розглядалось в дослідженнях В. С. Юркевич, яка вважає, що батьки можуть стати «великими інквізиторами обдарованості» [9, с. 21]. Розглядаючи ставлення батьків до пізнавальної активності дітей, автор зазначає, що існує чимало способів, за допомогою яких батьки стримують пізнавальну активність дітей:

1. Примус до читання і взагалі до розумової роботи, яка з самого початку батьками розглядається як обов'язок.

2. Відсутність уваги та інтересу до численних запитань дитини.

3. Покарання за дослідницьку діяльність.

В. С. Юркевич звернула увагу на те, що обдаровані діти частіше виростають у сім'ях інтелектуалів, в яких саме пізнавальні інтереси стали головними. Вона провела експеримент, в якому виявила 4 стратегії поведінки матерів в умовах очікування експериментатора. Найменш сприятливою виявилася стратегія, при якій мати просто сиділа і чекала початку експерименту, іноді обсмикуючи дитину і примушуючи її нічого не робити. Найбільш успішною виявилася стратегія, при якій мати знаходила цікаву для себе книжку, розглядала іграшку, не звертаючи уваги на дитину, тим самим надаючи їй самостійність. Крім того, наголошується, що «атмосфера яскравих пізнавальних інтересів самих батьків виявляється більш вагомим, ніж будь-які виховні заходи» [9, с. 28].

Потреба у проведенні подібних досліджень висока, оскільки саме сім'я є тим мікросередовищем, яке створює вельми різноманітні умови для когні-

тивного розвитку дитини. Як правило, дослідники виявляють фактори сімейного виховання, які впливають на розвиток особистісних якостей, психічного здоров'я дітей. Досліджень, присвячених когнітивному розвитку дітей в залежності від особливостей дії виховання значно менше.

Зарубіжні дослідження впливу сім'ї на креативність дитини, як вважає Т. Любарт [2], в основному зосереджені на вивченні типів структурування сімейного середовища та стилів батьківського виховання. Результати, отримані в цих дослідженнях, по-різному трактують умови, що сприяють розвитку креативності.

У дослідженнях впливу сімейного середовища на креативність дитини виділялись різні аспекти: кількість дітей, порядок їх народження, статус батьків, типи сімейного структурування, стилі батьківського виховання та емоційне ставлення батьків.

Метою нашого дослідження є емпіричне вивчення особливостей зв'язку чинників виховного впливу батьків як аспекту соціального середовища та показників креативності дітей дошкільного віку.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у роботі було використано методичний комплекс для психодіагностики факторів виховного впливу та креативності дошкільників. Дослідження креативності здійснено на основі батареї тестів креативності Торренса, адаптованих Тунік О. Є. [5]. Для об'єктивної експертної оцінки творчих здібностей вихователями дошкільних закладів використано шкалу Рензуллі у модифікації Е. Е. Тунік і В. П. Опутнікової [6]. Для в'яснення механізмів впливу соціального середовища (зокрема, сімейного) на здібності дитини використано Тестопитувальник «Чинники виховного впливу» Тихомірової Т. М. [4], який дає можливість виявити особливості виховної поведінки дорослих.

Дослідження особливостей впливу сімейного мікросередовища на розви-

ток креативності дітей дошкільного віку здійснювалося на базі дошкільного навчального закладу «Лісова казка» м. Борщів Тернопільської області та ДНЗ «Казка» с. Мирне Київської області. До загальної вибірки нашого дослідження увійшли дошкільники віком 5-6 років у кількості 15 осіб з Тернопільської області та 12 осіб із Київської області. У дослідженні також взяли участь батьки дошкільнят і вихователі дошкільних навчальних закладів.

У результаті проведеного емпіричного вивчення рівня креативності старших дошкільників виявлено переважаючі нормального рівня розвитку як загального, так і парціальних показників креативності. Було встановлено, що у 44,5 % досліджуваних загальний показник креативності перебуває на рівні норми. 16,5 % досліджуваних мають даний показник на рівні нижче норми. Решта дошкільників мають даний показник на рівні вище норми (39 %). Дітей із низьким і високим загальним рівнем креативності не виявлено. Рівневий аналіз структури креативності старших дошкільників за основними показниками також не виявив досліджуваних із дуже низьким і високим рівнем цих показників. Лише за показником розробленості 44,5 % старших дошкільників мають дуже високий рівень креативності (вище 70 балів за Т-шкалою).

Рейтингові експертні оцінки прояву творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку є вищими, ніж результати тестів креативності.

З метою виявлення особливостей впливу сімейного мікросередовища на розвиток креативності дошкільників вибірка досліджуваних була розподілена на підгрупи за рівнем розвитку креативності.

За загальним рівнем розвитку креативності виділено три підгрупи:

- I – з креативністю вище норми (ВН);
- II – з креативністю на рівні норми (Н);
- III – з креативністю нижче норми (НН).

Таблиця 1

Прояв чинників виховного впливу в підгрупах з різним загальним рівнем креативності

№	Чинники виховного впливу	Групи за рівнем креативності			
		ЗВ	НН	Н	ВН
1	Наявність / відсутність вимог до дитини	0,22	-1,33 *	0,5	0,57
2	Наявність / відсутність заборон поведінки, дій дитини	-0,17	0,67	-0,13	-0,57
3	Наявність / відсутність покарань за проступки дитини	-1,61	-2	-2,25	-0,71*
4	Заохочення / негативне ставлення до надходження інформації до дитини	2,39	2	2,75	2,14
5	Позитивне / негативне ставлення до дослідницької діяльності	0,67	2,67 *	0,75	-0,29
6	Ступінь участі дитини в сімейних справах	0,72	0,33	1,5 *	0
7	Ступінь впливу дорослих на самооцінку дитини	3,72	4	3,25	4,14
8	Задоволення / незадоволення потреб і бажань дитини	2,61	2	3,5 *	1,86
9	Заохочення / негативне ставлення до спілкування дитини з ровесниками	1,78	1 *	2,13	1,71
10	Ступінь участі дорослого в заняттях та іграх дитини	1,89	0,67 *	2,5	1,71
11	Наявність / відсутність вибору у дитини	1,83	2,67	3	0,29 *
12	Ступінь самостійності дитини	-1,11	-1,33	0,38 *	-2,71 *
13	Шкала брехні	2,94	4,67 *	3	2,14
14	Ступінь емоційного самовираження дитини	2,28	2,67	2	1,57

Примітки: * - відмінності на рівні значущості;

ЗК – загальна вибірка;

НН – підгрупа з креативністю нижче норми;

Н – підгрупа з креативністю на рівні норми;

ВН – підгрупа з креативністю вище норми.

Порівняльний аналіз підгруп із різним загальним рівнем креативності (табл. 1) показав, що виділені підгрупи значуще відрізняються за проявом окремих чинників виховного впливу.

Батьки досліджуваних підгрупи з креативністю нижче норми (НН) мають значуще нижчий рівень за наявністю/відсутністю вимог до дитини; демонструють значуще вищий рівень позитивного ставлення до дослідницької діяльності, проте гірше ставляться до спілкування дитини з ровесниками та менше беруть участь у заняттях та іграх дитини.

Батьки досліджуваних підгрупи з креативністю на рівні норми (Н) відрізняються значно більшим задоволен-

ням потреб і бажань дитини, допускають більше самостійності дитини та її участі в сімейних справах.

Батьки досліджуваних підгрупи з креативністю на рівні вище норми (ВН) демонструють вищий порівняно з іншими підгрупами рівень покарань за проступки дитини, який проте є невисоким (-0,71), допускають значуще нижчий рівень самостійності та вибору у дитини.

Порівняльний аналіз особливостей прояву окремих чинників виховного впливу показав, що найбільш сприятливе сімейне мікросередовище демонструють батьки досліджуваних підгрупи з креативністю нижче норми (НН). Проте звертає на себе увагу той

факт, що саме в цій підгрупі найвище значення шкали брехні. Дуже високий рівень шкали свідчить про те, що на опитуваних батьків має сильний вплив фактор соціальної бажаності. Їм притаманний високий рівень дотримання соціальних норм і правил. При відповідях на пункти опитувальника вони не відображають дійсний стан справ, а дають відповіді, які вважаються соціально бажаними та «правильними». Можна припустити, що ця особливість проявляється й у виховній поведінці батьків, що не сприяє розвитку творчих здібностей дітей, оскільки для креативності характерний вихід за межі норм і правил, самостійність і незалежність поглядів і вчинків.

З метою перевірки та уточнення виявлених особливостей взаємозв'язку чинників виховного впливу та розвитку креативності дошкільників, вибірка досліджуваних була розподілена на підгрупи також за рівнем розвитку основного показника креативності – оригінальності.

Відповідно, за рівнем розвитку оригінальності виділено три підгрупи:

I – з оригінальністю вище норми (ВН);

II – з оригінальністю на рівні норми (Н);

III – з оригінальністю нижче норми (НН).

Порівняльний аналіз підгруп із різним рівнем оригінальності показав, що виділені підгрупи значуще відрізняються за проявом окремих чинників виховного впливу. За показником оригінальності досліджувані більш рівномірно розподілені за підгрупами, проте виявлені основні відмінності збереглися.

Оригінальність – основний показник креативності, що характеризує здатність до висування ідей, які відрізняються від очевидних, банальних або чітко встановлених, заданих зовнішніми нормами. У цьому плані підкорення зовнішній стимуляції є джерелом банальності, стандартності, тоді як оригінальність часто виникає з го-

товності суб'єкта слідувати своїм внутрішнім стимулам у пошуку рішень.

Спільним для всіх чинників виховання, які позитивно впливають на креативність, є те, що вони сприяють внутрішній ініціації діяльності, тобто більшій залежності діяльності від бажань суб'єкта, та меншій – від зовнішніх вимог. Очевидно, впливає на дітей і висока залежність їхніх батьків від соціально прийнятих норм, переконань і настанов (високі бали за шкалою брехні у батьків досліджуваних підгруп з низькою креативністю).

Порівняльний аналіз показав, що виділені підгрупи значуще відрізняються за окремими чинниками виховного впливу, які в основному відносяться до категорії «Підтримка самовираження дитини». Решта чинників не здійснюють значущого впливу на розвиток креативності дошкільників.

Таким чином, перевірка та уточнення виявлених особливостей взаємозв'язку чинників виховного впливу та розвитку креативності дошкільників дає підставу стверджувати, що такі чинники як вплив дорослих на самооцінку дитини, задоволення потреб і бажань дитини, надання дитині вибору та самостійності, дозвіл емоційного самовираження дитини сприяють розвитку креативності, а чинники наявності вимог, заборон поведінки та покарань дитини гальмують розвиток і прояв креативності у дітей дошкільного віку.

Висновки. У контексті вивчення механізмів соціальної детермінації найбільший інтерес представляє дослідження стилів виховання в якості незалежної змінної при вивченні впливу на здібності дітей. Безумовно, при дослідженні впливу окремих стилів виховання на здібності дітей виникають деякі труднощі, пов'язані з тим, що сімей з яскраво вираженим певним стилем виховання не існує. Однак припустимо говорити про тенденції у виборі батьками того чи іншого стилю виховання.

Більшість дослідників впливу сімейного оточення, зокрема особливос-

тей сімейного виховання, на здібності дітей сходяться на думці, що сім'ї, в яких батьки виявляють увагу та інтерес до розвитку дитини, де заохочується нестандартна поведінка без жорсткого контролю з боку батьків, найбільш сприяють розвитку інтелектуальних і креативних здібностей дітей.

Проведене емпіричне дослідження дає підставу стверджувати, що виділені за рівнем розвитку креативності підгрупи значуще відрізняються за окремими чинниками виховного впливу, які в основному відносяться до категорії «Підтримка самовираження дитини». Чинники виховного впливу,

які можна об'єднати в категорії «Заохочення спілкування та взаємодії», «Заохочення дослідницької діяльності» та «Залученість дорослого» значущого впливу на розвиток і прояв креативності у дошкільників не здійснюють. Це означає, що більш високий рівень креативності демонструють ті діти, в сім'ях яких підтримується їх самооцінка, задовільняються їх потреби, надається вибір і заохочується самостійність, дозволяється емоційне самовираження при невисокому рівні вимог, заборон поведінки та покарань за провини та проступки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дружинин В. Н. Психология семьи / В. Н. Дружинин. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2005. – 176 с.
2. Любарт Т. Психология креативности / Любарт Т., Муширу К., Торджман С., Зенасни Ф. ; пер. с фр. – М. : «Когито-Центр», 2009. – 215 с.
3. Стернберг Р. Учись думать творчески / Стернберг Р., Григоренко Е. // Основные современные концепции творчества и одаренности. – М. : Молодая гвардия, 1997. – С. 186-213.
4. Тихомирова Т. Н. Интеллект и креативность в условиях социальной среды / Тихомирова Т. Н. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. – 230 с.
5. Туник Е. Е. Диагностика креативности. Тест Е. Торренса. Адаптированный вариант / Е. Е. Туник. – СПб. : Речь, 2006. – 176 с.
6. Туник Е. Е. Оценка способностей и личностных качеств школьников и дошкольников / Е. Е. Туник, В. П. Опутникова. – СПб. : Речь, 2005. – 104 с.
7. Ушаков Д. В. Психология интеллекта и одаренности / Ушаков Д. В. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. – 464 с.
8. Фримен Дж. Обзор современных представлений о развитии способностей / Дж. Фримен // Основные современные концепции творчества и одаренности. – М. : Молодая гвардия, 1997. – С. 371-399.
9. Юркевич В. С. Одаренный ребенок: Иллюзии и реальность / Юркевич В.С. – М. : Просвещение, Учебная литература, 1996. – 136 с.
10. Rogers C. R. Toward a theory of creativity. ETC: A Review of General Semantics, 1954, No.11, p. 249-260.